

Alina ȘALGĂU COROCĂESCU
Doctorandă
Universitatea „Ștefan cel Mare”
Suceava, România

Reflecții asupra dinamicii textului literar în era digitală, de la intertextualitate la hipertextualitate

Résumé: Grâce à l'émergence et au développement accélérés des nouvelles technologies numériques, la littérature, comme tout le paradigme culturel, suit la voie d'un mouvement généralisé de reconfiguration et de réinvention des formes et des concepts traditionnels. Conditionnée par l'articulation des caractères matériel-virtuels, la transition du texte littéraire vers l'univers numérique implique un changement des formes de compréhension et d'évaluation de la littérature, de même que des catégories fondamentales telles que l'auteur, le lecteur, la lecture, l'écriture, la textualité, l'intertextualité, donc l'œuvre littéraire dans son intégralité. Ainsi, pendant une époque où la virtualité et la fragmentation revendiquent le statut de préceptes capables de redéfinir l'humanité, l'hypertexte est considéré être le nouveau vecteur paradigmatique autour duquel s'organise toute la théorie du texte.

Partant du consensus quasi universel selon lequel la littérature est invariablement associée à la notion de texte, nous proposons de montrer que l'hypertexte, bien qu'il présente un certain nombre de particularités propres à s'inscrire dans un appareil numérique, s'inscrit dans la continuité des théories poststructuralistes visant les principes de textualité et d'intertextualité.

En général, la perspective diachronique montre que chaque mutation majeure dans le paradigme dominant, qu'il s'agisse de culture, de science, de formes de communication, etc., a provoqué beaucoup de controverses et, le plus souvent, il a été postulé l'abandon de systèmes conceptuels considérés être obsolètes ou

même la fin de toutes les formes antérieures. Cependant, nous considérons que le nouveau n'est rien d'autre que la reconstruction du passé, donc la reconsidération des catégories déjà existantes et de leur positionnement dans un continuum naturel de l'évolution. Ainsi, dans le cadre des discussions sur la question de l'interaction entre l'univers numérique et la littérature, nous visons à montrer comment les réflexions théoriques poststructuralistes sur le texte et l'intertexte sont-elles intégrées et développées dans les théories axées sur les principes de l'hypertexte.

Mots-clés: littérature, texte, intertextualité, hypertextualité, ère numérique

Abstract: In the context of the emergence and accelerated development of new digital technologies, literature, like the entire cultural paradigm, follows the path of a generalized movement of reconfiguration and reinvention of traditional forms and concepts. Conditioned by the articulation of material – virtual characters, the transition of the literary text to the digital universe implies a change in forms of understanding and evaluation of literature, but also of fundamental categories such as author, reader, reading, writing, textuality, intertextuality, therefore the literary work in its entirety. Starting from the almost universal consensus on which literature is invariably associated with the notion of text, we propose to show that hypertext, although it has a number of features specific to enrolling in a digital device, is part of the continuity of poststructuralist theories on the principles of textuality and intertextuality.

Keywords: literature, text, intertextuality, hypertextuality, digital age

Introducere

În general, perspectiva diacronică arată că fiecare mutație majoră în cadrul paradigmei dominante, fie că vorbim de cultură, știință, forme de comunicare etc., a suscitat numeroase polemici și de cele mai multe ori s-a postulat abandonul sistemelor conceptuale considerate depășite sau chiar sfârșitul tuturor formelor precedente. Însă, în ceea ce ne privește, considerăm că noul nu reprezintă altceva decât reconstrucția trecutului,

așadar reconsiderarea categoriilor deja existente și poziționarea lor într-un continuum firesc al evoluției. Astfel, în contextul discuțiilor referitoare la problematica interacțiunii dintre universul digital și literatură, ne propunem să arătăm modul în care reflecțiile teoretice postructuraliste asupra textului și intertextului au fost integrate și dezvoltate în cadrul teoriilor referitoare la principiile hypertextului.

Text, text literar, intertextualitate

În ciuda numeroaselor studii teoretice asupra noțiunii de text, acesta nu revendică până în prezent pretenția unei definiții unice. Pe de o parte, întrebuintarea noțiunii de text alături de o serie de attribute precum scris, oral, literar etc. a dus la formularea unor definiții foarte diferite ale acestuia, iar pe de altă parte, dificultatea impunerii unei definiții unice a textului își are originea în implicațiile ce rezultă în urma raportului de intercondiționare stabilit între text și o serie de factori definiți de variabilitate. Potrivit cercetătorului italian, Cesare Segre, textul este indisociabil de contextul pragmatic în care este produs, de modul în care este comunicat, de existența unor norme mai mult sau mai puțin riguroase în procesul de constituire etc. (Segre, *Istorie, cultură, critică* 251).

Ruptura epistemologică care aduce în prim plan noțiunea de *Text* se produce odată cu manifestarea teoriilor lingvistice în interiorul practicii literare. Opțiunea structuraliștilor pentru transpunerea conceptelor lingvistice în studiul literaturii modifică semnificativ perspectivele și direcțiile cercetărilor legate de text. Asociind literatura cu „un sistem de semne al cărui material este limba” (Dobrovsky, *De ce noua critică* 16), studiul structural al literaturii are în vedere textul literar ca întreg deplin structurat în interiorul căruia „valoarea unităților distincte este determinată de regulile combinării și nu de caracteristicile lor intrinsece” (Valette, *Romanul, Introducere în metodele și tehnicile moderne de analiză literară* 88). De altfel, asupra operei literare se instituie un consens aproape universal în baza căruia aceasta este asociată invariabil noțiunii de text, „opera literară este textul respectiv” (Lotman, *Lecții de poetică structurală* 217). La Heinrich F. Plett, de exemplu, concepția potrivit căreia „literatura e întotdeauna text, dar nu și invers” (*Știința textului și analiza de text* 9) reprezintă baza constituirii unui domeniu vast de studiu al textului și științei acestuia, care va cuprinde invariabil și știința textelor literare.

Sub influența unei paradigme marcată profund de eterogenitatea pozițiilor teoretice, dintre care amintim gramatica generativă chomskyană în care limba nu mai este un produs static, ci este un proces generativ (Cf. Frâncu, *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru* 74), demersul derridian de construcție a teoriei Textului pe fundamentul deconstrucției semnului (Derrida, *Lingvistică și gramatologie* 49-119), semnaliza Juliei Kristeva (*Problemele structurării textului* 301) și conceperea textului ca productivitate (*Ibid.* 250), concepțiile critice de inspirație structuralistă sunt curând înglobate sistemului de gândire postructuralist. În teoria barthiană a textului se precizează explicit trecerea de la critica structuralistă la cea postructuralistă:

Text, adică Țesătură; dar, dacă până acum am privit mereu pânza aceasta ca pe un produs, ca pe un vâl gata făcut [...], de-acum înainte vom accentua – în privința texturii – ideea generativă a unui text care se face, se lucrează într-o neîncetată întrețesere; cufundat în acest țesut – în această textură – subiectul se destramă, precum un păianjen care s-ar descompune el însuși în secrețiile constructive al propriei pânze. (Barthes, *Romanul scriiturii*, *Antologie* 207)

Eliberat de statutul de produs calchiat după un sistem de semne, textul literar ca „practică semnificantă” (Kristeva, *op. cit.* 251) este definit de aici înainte în termeni de productivitate și intertextualitate. Considerând textul un proces dinamic într-o continuă transformare, J. Kristeva definește intertextualitatea ca „[...] interacțiune textuală care se produce în interiorul unui singur text. Pentru subiectul cunoscător, intertextualitatea este o noțiune care va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea” (*Ibid.* 266). Astfel, textul ca intertextualitate conține specificul unei structuri deschise capabilă de multiple transformări, practic infinite. În perspectiva unei asemenea teorii, „textul, notează Jean-Louis Houdebine în *Cercetare preliminară a noțiunii de text*, nu este niciodată decât fragment” (*Cercetare preliminară a noțiunii de text* 293), acesta constituindu-se tocmai în baza tensiunii provocată de mișcarea continuă a scriiturii de la un text la un alt text.

Reflectarea asupra intertextualității permite accesarea la înțelegerea literaturii ca spațiu privilegiat al interacțiunii textelor, care apar în primul rând ca puncte de intersecție și nu ca monumente solitare. Prin urmare, accepția clasică a termenului *sens* își pierde substanțialitatea, traversat constant de alte texte, ansamblul de cuvinte va spune mereu mai mult decât putem intui. Se conturează astfel o rețea de texte care se multiplică la infinit,

fiecare element al rețelei face apel la un alt element și astfel sensul devine o metaforă a labirintului. De altfel, în eseu *Critică și adevăr*, R. Barthes făcea deja referire la un sens vid ce poartă toate sensurile având în vedere că opera nu este altceva decât „depozitarea unei imense, nesfârșite anchete asupra cuvintelor” (Barthes, *op. cit.* 141).

Preocupat la rândul său de complexitatea problematicii interacțiunii dintre texte, G. Genette analizează specificul acestui dialog continuu în baza unui mecanism specific reflectat de *transcendența textuală* sau *transtextualitatea* în care sunt reperabile, atât sincronic, cât și diacronic, elementele constituirii textului literar prin integrarea citatelor, imitațiilor, parodiilor sau prin raportarea la comentariile criticilor literari. Transcendența este, potrivit aceluiași autor, omniprezentă, tot ceea ce se află în jurul textului, altfel spus intertextualitatea, metatextualitatea, paratextualitatea, hipertextualitatea se vor numi generic arhitextualitate sau arhitextură (*Introducere în arhitext, Ficțiune și dicțiune* 82-83).

Fără îndoială, relațiile intertextuale au bulversat întreaga paradigmă a textualității tradiționale. Natura asociativă a intertextului deconstruiește logica structuralistă a autonomiei textului. În intertextualitate nu există, așa cum remarcă Philippe Sollers, „[...] opere fetișe închise, constituite odată pentru totdeauna. Ea reactivează textura cărților, le face să se întretaie și le determină înscrierea dincolo de propriile limite, într-un text generalizat” (*Nivelurile semantice ale unui text modern* 281).

De la intertext la hypertext

Dacă intertextul a dominat întreg discursul critic de factură postructuralistă, hypertextul se impune, potrivit lui Olivier Ertzscheid, ca principiu fondator al tuturor interacțiunilor conexe tehnologiilor digitale: „[...] l’hypertexte apparaît comme le principe fédérateur de toute une série complexe d’interactions entre des êtres, des documents et des idées” (*Les enjeux cognitifs et stylistiques de l’organisation hypertextuelle: Avant-propos*). Înțelegem așadar că hypertextul este centrul dispozitivului digital, agent activ creator de legături infinite. În 1965 însă, Ted Nelson definea hypertextul mai curând ca instrument, care într-un sistem de organizare fragmentar și non-liniar facilita instituirea legăturilor între texte. Cele două definiții evidențiază fără echivoc evoluția conceptuală a hypertextului, care a devenit în timp principiul ce poate descrie însăși realitatea fragmentară a epocii postmoderne.

Majoritatea definițiilor hypertextului converg către ideea unui sistem complex și sinuos ce deschide textului o imensitate de parcursuri posibile, continuând astfel proiectul modern al unei opere deschise. În hypertext, procesualitatea dinamică a intertextului determină o organizare haotică, aleatorie a textului. Fragmentat de digresiunile constante, textul evoluează către noi forme indefinite, care, potrivit lui J. P. Balpe, mișcă și se deplasează sub ochii noștri, se fac și se desfac, rezultând astfel un text panoramic (*Une écriture si technique*). Această concepție a hypertextului reprezintă, de fapt, o transpunere în sistemul informatic a viziunii barthiene a textului ca rețea dinamică nelimitată care se modifică constant.

Metafora barthiană a textului ca cer, „întins și adânc deopotrivă, neted, fără granițe și puncte de reper” (Barthes, *op. cit.* 164) poate explicita natura profund transgresivă a fenomenului hypertextual. Acționând asupra limitelor formale ale textului mereu sfărmat și întrerupt, eludând deopotrivă sensul și autorul prin afirmarea pluralității, hypertextul manifestă, asemeni intertextului, transgresarea ca trăsătură dominantă. Dacă admitem, pe urmele lui J. L. Houdebine, că textul nu este altceva decât spațiul de intersecție a cel puțin două discursuri, problema paternității textului își pierde astfel caracterul fundamental, „problema aceluia *altul* e pusă în însăși textura sa și trebuie din capul locului respinsă orice concepție despre text dintr-o perspectivă *individualistă*” (Houdebine, *op. cit.* 285). Așadar, deconstruirea ordinii textului atrage după sine dispersarea autorului în diferite ipostaze. De altfel, ne amintim faptul că situarea discursului barthian într-o ordine a adevărului științific presupunea de asemenea o acțiune complexă de deposedare: a literaturii de spațiul propriu și a operei de autor. „Ștergând semnătura scriitorului, nota R. Barthes, moartea întemeiază adevărul operei, care este enigmă” (*Op. cit.* 144).

Constituită în opoziție cu structura autonomă a textului clasic, organizarea non-lineară a datelor textuale, specifică hypertextului, fusese anticipată de demersul barthian de transgresare, în cursul cercetării, granițelor unui singur text și a-l considera astfel doar o parte a întregii paradigme textuale, „nimic nu ne împiedică, afirma R. Barthes în eseu S/Z, să includem textul sarassian în textul balzacian” (*Ibid.* 163). De altfel, teoria „textului sfărmat” implică tocmai ieșirea din rigiditatea operei literare și afirmarea pluralității textului, care „[...] va fi mereu sfărmat, întrerupt, fără nicio considerație pentru diviziunile sale naturale [...]” (*Ibid.* 165).

Prins între tradiția disciplinară și utopia tehnologică, întreg ansamblul textual reflectă când nostalgia riguroaselor clasificări tradiționale, când

conjuncția celor două tendințe sau, din ce în ce mai des, anarhia unei structuri total haotice definită de principiul deconstrucției totale. În cel din urmă caz, hypertextul, înlesnind traversarea eratică a spațiilor contradictorii, instalează neînțelegerea și astfel, în triada text-autor-cititor, se stabilește o relație alienată. De altfel, studiind posibilele relații de cauzalitate ce pot fi stabilite între intertextualitate și hypertextualitate, Michael Riffaterre formulează ipoteza conform căreia singura diferență dintre cele două teorii constă în principiul relevanței. Dacă, potrivit aceluiași autor, intertextul vizează doar datele relevante ce pot explica într-o anumită măsură sensul, hypertextualitatea, incluziune exhaustivă, colectează date de orice natură, expunând cititorul la un material irelevant (*Intertextuality vs. Hypertextuality* 779-788).

Odată cu înscrierea literaturii în universul digital, cel mai adesea, se vorbește de bulversarea conceptelor fundamentale, autor, cititor, text, textualitate, operă literară, însă așa cum am văzut aceste noțiuni au fost puse în discuție deja de mult timp, iar emergența hypertextului nu face altceva decât să afirme preponderența intertextualității, având în vedere că noile tehnologii digitale largesc, atât sincron, cât și diacronic, posibilitățile interacțiunii între texte, cititori și autori.

Concluzii

Într-o epocă în care virtualitatea și fragmentarismul își revendică statutul unor percepte capabile să redefinească umanitatea, corelația text-intertext evoluează într-o progresie concertată către o nouă organizare a fenomenului literar. Astfel, hypertextul reprezintă noul vector paradigmatic, în jurul căruia se organizează întreaga teorie a textului. Fluiditatea hypertextului consacră, de fapt, acea propensiune pentru evocarea celuilalt, pentru perpetua mutație a intertextualității. Plurivalența reflectată în mișcarea când prospectivă, când retrospectivă a hypertextului exploatează procedeul intertextual de transformare, de recurență, de confruntare, de permutare în cadrul *textului infinit*.

Bibliografie

- Balpe, Jena-Pierre, *Une écriture si technique*, <http://hypermedia.univparis8.fr/Jean-Pierre/articles/Ecriture.html>, 1997 (accesat pe 04 mai 2019).
- Barthes, Roland, *Romanul scriiturii, Antologie*, Selecție de texte și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepeșean – Vasiliu, București, Editura Univers, 1987.

- Derrida, Jacques, *Lingvistică și gramatologie*, în *Pentru o teorie a textului*, Antologie *Tel Quel* 1960-1971, București, Editura Univers, (1967) 1980.
- Dobrovsky, Serge, *De ce noua critică*, Traducere de Dolores Toma, București, Editura Univers, 1977.
- Ertzscheid, Olivier, *Les enjeux cognitifs et stylistiques de l'organisation hypertextuelle: le Lieu, le Lien, le Livre*, domain_stic.hype., Université Toulouse le Mirail – Toulouse II, Français, 2002, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00006260> (accesat pe 04 mai 2019).
- Genette, Gérard, *Introducere în arhitext, Ficțiune și dicțiune*, Traducere de Ion Pop, București, Editura Univers, (1991) 1994.
- Frâncu, Constantin, *Curenți și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Iași, Casa Editorială *Demiurg*, 1999.
- Houdebine, Jean-Louis, *Cercetare preliminară a noțiunii de text*, în *Pentru o teorie a textului*, Antologie *Tel Quel* 1960-1971, București, Editura Univers, (1968) 1980.
- Kristeva, Julia, *Problemele structurării textului*, în *Pentru o teorie a textului*, Antologie *Tel Quel* 1960-1971, București, Editura Univers, (1968) 1980.
- Lotman, Iuri, *Lecții de poetică structurală*, Traducere de Radu Nicolau, București, Editura Univers, (1964) 1970.
- Plett, Heinrich F., *Știința textului și analiza de text*, *Semiotică, Lingvistică, Retorică*, Tradus de Speranța Stănescu, București, Editura Univers, 1983.
- Riffaterre, Michael, *Intertextuality vs. Hypertextuality*, *New Literary History*, v. 25, n°4, 25th Anniversary Issue (Part 2), 1994, p. 779-788, Published by: The Johns Hopkins University Press, URL: <http://www.jstor.org/stable/469373>, (accesat pe 09 mai 2019).
- Segre, Cesare, *Istorie, cultură, critică*, Traducere de Ștefania Mincu, București, Editura Univers, 1986.
- Sollers, Philippe, “Nivelurile semantice ale unui text modern”, în *Pentru o teorie a textului*, Antologie *Tel Quel* 1960-1971, București, Editura Univers, (1968),1980.
- Valette, Bernard, *Romanul, Introducere în metodele și tehnicile moderne de analiză literară*, București, Editura Cartea Românească, 1997.